

KÜLTÜR BAKANLIĞI
HALK KÜLTÜRLERİNİ ARAŞTIRMA ve GELİŞTİRME
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ YAYINLARI: 166
SEMİNER, KONGRE BİLDİRİLERİ DİZİSİ: 36

IV. MİLLETLERARASI
TÜRK HALK KÜLTÜRÜ KONGRESİ
BİLDİRİLERİ

III. CİLT
Halk Müziği, Oyun, Tiyatro, Eğlence

REPROMAT MATBAASI - ANKARA 1992

TÜRK HALK OYUNLARININ TEMEL FİGÜRLERİ

Ahmet ÇAKIR

(Türkiye)

Bir ülkenin halk oyunları konusundaki zenginliği o ülkede oynanan oyunlardaki figür çokluğuna bağlıdır. Figür bakımından zengin olmayan oyunlar çok sayıda olsa da monotonluk gösterir. Figür zenginliği bulunan oyunlar devamlı değişkenlik gösterdiğinden bir akıcılık vardır. Seyirci sıkılmadan zevkle heyecanla seyreder. Halk oyunları konusundaki zenginlik ve fakirlik ülkelerin kültür yapısıyla doğru orantılıdır diyebiliriz.

Zengin olduğunu yerli ve yabancılarında kabul ettiği halk oyunlarımız, acaba figür bakımından da zengin midir? oyunlarımızı meydana getiren figürler ne kadardır; varyantları var mıdır? yörelere göre figürlerde değişiyormu yoksa benzer yanları da var mıdır? gibi soruları cevaplayabilmek için yaptığım kaynakça taramasında; bugüne kadar halk oyunlarımız konusunda yapılan yayınların azlığını gördüm. Yukarıda halk oyunları konusundaki zenginlik ve fakirlik ülkelerin kültür yapısıyla doğru orantılı ise Türkiye'de halk oyunları konusunda yayımlanan yayınların fakirliği de o kadar ters orantılıdır.

Yaptığım kaynakça taramasında oynanan halk oyunlarının figür tarifi yani figürün yapılışı anlatılmaktadır.

Bu kanyakçalardan bazıları şunlardır.

1. Kasım ÜLGEN : Doğu Anadolu Oyunları ve Havaları,

I. Kitap, Erzurum Oyunları.

II. Kitap, Kars Oyunları.

III. Kitap, Artvin Oyunları.

İstanbul 1944 Cumhuriyet Matbaası,

2. Mümtaz' CÖNGER : Milli Oyun Çalışmaları,

İstanbul 1967, Milli Eğitim Basımevi.

3. Ahmet SAÇAN : Milli Oyunlarımız. Ankara

1974, Önder Matbaası, I. Basım

4. Leyla KAHVECİ, Eşref AKAN-Lütfü GÜLŞEN :

Müzikli ve Açıklamalı Halk Dansları I, Ankara

1968, Atam Matbaası.

5. Enver KESKİN: Enver Keskin'le Halk Oyunları Öğrenimi,

Ankara 1975.

6. Cafer TOPÇUOĞLU : Nota ve Figürleriyle Milli Zeybek Oyunlarımızdan,

1. Kozak Zeybeği
2. Harmandalı
3. Bengi
4. Arpazlı Zeybeği
5. Aydın Zeybeği
6. Soma Zeybeği
7. Yalabık Zeybeği
8. Dağlı

7. Cemil DEMİRSİPAHI : Türk Halk Oyunları,
Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1975.

8. Mahmut Ragıp GAZİMİHÂL'in yayımlanmamış Yurt Oyunları Kataloğu,
HAKAD Arşivi N. E. 69.0001 - 0015

Yalnız bazı makalelerde tek tük de olsa bir iki figürün ismine rastlanmıştır.

Malumlarınız olduğu üzere bildirininki konusu "Türk Halk Oyunlarının Temel Figürleri" dir.

Bu konuyu 1986 yılında İZMİR'de yapılan "III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi"nde bir atlas denemesi olarak sunmak istemişim. Ama olmadı. Bunun yerine hayvan taklidi oyunlar konusunda bir atlas denemesi olarak bildiri verdim. Kısmet bu kongreye imiş.

Biraz sonra bizzat uygulayarak göstereceğim temel figürlerden sonra, içinizden bazıları zaten biz bunları biliyorduk diyebilir. Konu basit ama, basit olduğu kadar da hayati önem taşımaktadır. İlk önceleri ben de konuyu hafife almışım. Belki de III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresinde bildiri olarak sunmayışımın sebebi bu olsa gerek. 1988 yılında halk oyunları konusunda inceleme yapmak üzere ülkemize gelen Macar bilim adamı Dr. Laslo Fellöldi, bana oynanan halk oyunlarımızda kaç çeşit figür var, hatta bu figürleri tasnif ettiniz mi? sorusunu sormuştu.

İşte, basit olarak gördüğüm bu konunun önemini o zaman daha iyi anladım ve Türk halk oyunlarının figürlerini incelemeye karar verdim. Konunun içine girdikçe bir takım güçlüklerle karşılaşım. Bunların başında yayınların yetersizliği, ikincisi halk oyunları konusunda yapılan araştırmaların tamamlanmamış olması, üçüncüsü ise film, video film gibi görüntüye yönelik çalışmaların yeterli düzeyde yapılmamış olmasıdır. Bu işin üstesinden tek başıma çıkamayacağımı anladım. Ama konuyla da ilgilenmek gerekti.

Yukarıda bahsettiğim sebeplerle konuyu daraltarak yalnız temel figür niteliğini taşıyan ve ülkemizde oynanan oyunlarda ortak olarak yapılan figürleri ele almaya karar verdim.

Bana göre halk oyunlarımızda temel figür olarak nitelendirdiğimiz figürleri önce iki gruba ayırmak gerekir.

A - Her oyunda veya ülkenin her yerinde oynanan oyunlarda görülen ortak figürler.

B - Bölge özelliklerine göre, bölgede oynanan oyunlarda görülen ortak figürler. Ege, Doğu Karadeniz ve İç Anadolu Bölgesi figürleri.

(Ege'de atık, İç Anadolu'da çapraz yürüme (bas çek) , Doğu Anadolu'da üç ayak sekerek.)

A - Ülkenin Hemen Hemen Her Yerinde Oynanan Oyunlarda Görülen Ortak Figürler :

1 - ÇİFT SOL ÇİFT SAĞ FIGÜRÜ

Çift sol çift sağ dendiği gibi çift düşüp zıplayarak sol ve sağ ayağı kaldırma, sağ sol salama da denmektedir.

Örnek :

Bu figür ileriye (önc) yapıldığı gibi geriye de yapılmaktadır.

- a - İleriye (önc) yapılan çift sol çift sağ figürü,
- b - Geriye yapılan çift sol çift sağ figürü,
- c - Olduğu yerde yapılan çift sol çift sağ figürü,
- d - Tutuşarak yapılan çift sol çift sağ figürü,
- e - Tutunmadan yapılan çift sol çift sağ figürü,
- f - Tek kişi tarafından yapılan çift sol çift sağ figürü,
- g - Birden çok grupla yapılan çift sol çift sağ figürü,
- h - Yalnız kız - kadınların yaptığı çift sol çift sağ figürü,
- ı - Yalnız erkeklerin yaptığı çift sol çift sağ figürü,
- i - Kadın ve erkeğin birlikte yaptığı çift sol çift sağ figürü,

2 - ÜÇ AYAK FIGÜRÜ

Sağ adım yana, sonra sol adım yana, sonra sağ adım şeklinde yapılır ve buna çift sol çift sağ ilave edilir.

- a - Sağa yapılan üç ayak figürü,
- b - Sola yapılan üç ayak figürü,
- c - Yerinde yapılan üç ayak figürü,
- d - Yalnız erkeklerin yaptığı üç ayak figürü,
- e - Yalnız kadınların yaptığı üç ayak figürü,

- f - Kadın erkek birlikte yapılan üç ayak figürü,
- h - Tek kişi tarafından yapılan üç ayak figürü,
- ı - Birden çok grup tarafından yapılan üç ayak figürü,

3 - ÇÖKME FİGÜRÜ

Oyuncunun veya oyuncuların baldır ve kalçanın birleşimiyle ayak parmakları veya pençe üzerinde yere çökmesidir.

İki ayağın yerden irtibatı kesilerek baldır ve kalçayı birbirine değdirerek çift ayak pençesi üzerine yere çökülmesidir. Bu pozisyonda gövde dik, kalça topukların üzerinde ve bacaklar genelde bitişik vaziyettedir.

- a - Tek çökme (çift ayak üzerine çökmedir),
- b - Çift çökme (iki defa ayağa kalkmadan sağa ve sola çift ayakla çökme),

Örnek :

Artvin yöresinde oynanan Atabarı oyununun tek çökmeden sonra yapılan çökmesidir.

- c - Tek çöküp sağ ayak çıkarma,
- d - Tek çöküp sol ayak çıkarma,
- e - Sağa çökme,
- f - Sola çökme,
- g - Diz üstü çökme,

Genellikle zeybeklerde görülür. Hantuman, Feraye zeybeklerinde olduğu gibi.

- h - Yavaş yavaş çökme,

Elazığ, Çayda Çıranın çöküşü gibi.

- ı - Yerinde çökme,

Erzurum, Tavukbarının çöküşü gibi.

- i - Sekerek çökme,

Silifke, Anamur, Mut'da Yayla Yolları adlı oyunun sağa ve sola yapılan çöküşü gibi.

- j - Çökerek yürüme,

Diyarbakır'da, Kurt Kuzu oyunundaki gibi.

- k - Çökerek zıplama - sıçrama,

Bingöl'de, Kartal oyunundaki gibi.

1 - Çökerek dönme,

Silifke, Yayla Yollarında üç çöküşte sağdan sola dönüş gibi.

Çökme figürü ana başlığı altında tasnif ettiğimiz her alt başlığı,

- Yalnız kadınların yaptıkları çökme figürü,
- Yalnız erkeklerin yaptıkları çökme figürü,
- Kadın erkek birlikte yapılan çökme figürü,

gibi alt bölümlerde belirtmek gerekir. Çünkü kadınların yaptıkları çökme figürü ile erkeklerin yaptığı çökme figürü arasında farklılıklar vardır.

4 - DÖNME FIGÜRÜ

a - 360 derece dönme,

- Soldan dönme
- Sağdan dönme

b - Yarım dönme,

- Yarım soldan dönme
- Yarım sağdan dönme

c - Çeyrek dönme,

- Çeyrek soldan dönme
- Çeyrek sağdan dönme

d - Çok kişi tarafından yapılan dönme,

- Toplu dönme
- Tutuşarak dönme
- Tutulmadan dönme

e - Öne gidip geriye dönme,

f - Yerinde dönme,

g - Hareket halinde (yürürken) dönme,

Silifke, Keklik'te çökerek dönme gibi.

h - Yalnız kadınların yaptığı dönme figürü,

ı - Yalnız erkeklerin yaptığı dönme figürü,

i - Kadın erkek birlikte yapılan dönme figürü.

5 - ÇAPRAZ YÜRÜME FIGÜRÜ

Diğer bir adıyla sekme - bas çek,

Örnek :

Ankara oyunlarında, Silifke oyunlarındaki dönmeler, Zeybeklerde, Çayda Çıra'da yapılan figürler.

- a - Öne çapraz yürüme,
- b- Geriye çapraz yürüme,
- c- Sağ yana çapraz yürüme,
- d- Sol yana çapraz yürüme,
- e- Tek kişinin çapraz yürüyüşü,
- f- Birden çok kişinin çapraz yürüyüşü,
- g- Tutunarak çapraz yürüyüş,
- h- Tutunmadan çapraz yürüyüş,
- ı- Dönerek çapraz yürüyüş,
- i- Yalnız kadınların yaptığı çapraz yürüyüş,
- j- Yalnız erkeklerin yaptığı çapraz yürüyüş,
- k- Kadın erkek birlikte yapılan çapraz yürüyüş,

6- ÇAPRAZSIZ SEKEREK YÜRÜME FIGÜRÜ

Örnek : Azeri, Erzurum, Semahlarda yapılan figür.

- a- Öne sekerek yürüme,
- b- Arkaya sekerek yürüme,
- c- Yana sekerek yürüme,
- d- Sağ yana sekerek yürüme,
- e- Sol yana sekerek yürüme,
- f- Tek kişi tarafından sekerek yürüme,
- g- Birden çok kişi tarafından sekerek yürüme,
- h- Dönerek sekerek yürüme,
- ı- Kadının sekerek yürümesi,
- i- Erkeğin sekerek yürümesi,
- j- Kadın erkek birlikte sekerek yürüme.

7- EL VURMA FIGÜRÜ

- a- Ellerin havada (baş üstünde) birbirine vurması,
- b- Ellerin baş hizasında birbirine vurması,
- c- Ellerin bel hizasında birbirine vurması,
- d- Ellerin önde birbirine vurması,
- e- Ellerin arkada birbirine vurması,
- f- Ellerin sağ yanda birbirine vurması,
- g- Ellerin sol yanda birbirine vurması,
- h- İki oyuncunun ellerini birbirine vurması (Bitlis, Harkuşta oyunundaki gibi),
- ı- Tek elin karşıdaki oyuncunun tek eline vurması

Örnek : Muş-Bitlis, Harkuşta oyununda olduğu gibi.

- i- Kadın ve erkeğin birbirine tek el vurması,
- j- Kadın ve erkeğin birbirine çift el vurması,
- k- Çift el yere vurma,

Örnek : Van Hırhır oyununda olduğu gibi,

- l- Tek el yere vurma,
- m- Çökerek el vurma,
- n- Yalnız kadınların el vurma figürleri,
- o- Yalnız erkeklerin el vurma figürleri,
- ö- Kadın erkek birlikte el vurma figürleri.

8- TOPUK VURMA FIGÜRÜ

- a- Topuğun sağda vurulması,
- b- Topuğun solda vurulması,
- c- Topuğun önde vurulması,
- d- Topuğun arkada vurulması,
- e- Tek sayıda vurma,
- f- Üç defa vurma,
- g- İki defa vurma,
- h- Yalnız kadınların topuğu yere vurması,

- 1- Yalnız erkeklerin topuğu yere vurması,
- i- Kadın erkek birlikte topuğu yere vurma.

9- DİZ VURMA FIGÜRÜ

- a- Sağ dizi yere vurma figürü,
- b- Sol dizi yere vurma figürü,
- c- Çift diz vurma,
- d- Oyuncuların birbirine diz vurması,
- e- Kadınların diz vurması,
- f- Erkeklerin diz vurması,
- g- Kadın ve erkeğin diz vurması.

B- Bölge Özelliklerine Göre Oyunlarda Görülen Ortak Temel Figürler:

1-ÜÇLEME

Sağ ayak havada iken, sol ayağı öne doğru sektirip sağ ayağı yere bastıktan sonra sol ayak sağ ayağın yanına getirilerek yapılan yürüme figürüdür. Sonra bu figüre çift sol çift sağ eklenir. Figür üç ayağın bir varyantıdır.

Örneğin Elazığ Fatmalı oyununun hızlı bölümünde yapılan figür. Bu figür İç Anadolu'nun doğusundan itibaren Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da hemen hemen her oyunda veya oyunun belli bölümlerinde yapılır. Bu temel figür halay olarak tabir ettiğimiz oyunların sallanışları için (yerinde sallanış) bir ön hazırlık gibidir. Bu figür daha ziyade soldan sağa veya sağdan sola doğru oynanan yarım ay formunda (yarım çember) oynanan oyunlarda görülür.

- a- Sağa doğru yapılan üçleme figürü,
- b- Sola doğru yapılan üçleme figürü,
- c- Öne doğru yapılan üçleme figürü,
- d- Geriye gelirken yapılan üçleme figürü,
- e- Yalnız kadınların yaptığı üçleme figürü,
- f- Yalnız erkeklerin yaptığı üçleme figürü,
- g- Kadın erkek birlikte yapılan üçleme figürü,

2- HALAY SALLANIŞI

Üçleme figürünün ayakları havaya kaldırmadan ayak tabanlarının üzerinde yaylanarak yapılan figürdür. Örneğin Elazığ'ın Halayında, Bitlis'in Garzanisinde, Diyarbakır'ın Halayında olduğu gibi.

- a- Yerinde yapılan halay sallanışı,
- b- Öne yapılan halay sallanışı,
- c- Geriye yapılan halay sallanışı,
- d- Hızlı ve zıplayarak yapılan halay sallanışı,
- e- Yalnız kadınların yaptığı halay sallanışı,
- f- Yalnız erkeklerin yaptığı halay sallanışı,
- g- Kadın erkeğin birlikte yaptığı halay sallanışı.

3- OMUZ SALLAMA - TİTRETME

Genellikle Karadeniz, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde fazlaca görülen bir figürdür. Bu figür oyunların belli yerlerinde yapılır. Başlangıçtan sona kadar değildir. Bunun yanı sıra İç Anadolu, Marmara, Trakya Bölgelerinde daha çok kadın oyunlarında da omuz sallama figürü vardır. Bu bölgelerde erkekler omuzları pek sallamazlar.

Omuz sallama-titretme figürü günümüzde o kadar çok abartılmışki figür bambaşka bir hale dönüşmüş, oyuncular oyunun başından sonuna kadar devamlı omuz sallama figürünü yapar hale gelmişler.

Özellikle kız oyunculara yaptırılan bu figür çok çirkin bir görünümde dir. Türk kadını bu kadar omuz sallamaz. Yaptığımız araştırmalarda da kadınlar sahnelerimizde gördüğümüz ekiplerdeki gibi omuzlarını hiç sallamıyorlar.

Omuz titretme omuz sallamadan biraz farklı olsa da bu başlık altında ele almayı uygun gördük. Omuz titretme yalnız erkeklerde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerimizde görülür. Örneğin Urfa, Adıyaman ve Bingöl illerimizde oynanan oyunlarda daha çok görülür.

- a- Yerinde omuz sallama-titretme figürü,
- b- Öne eğilerek omuz sallama-titretme figürü,
- c- Arkaya eğilerek omuz sallama-titretme figürü,
- d- Az omuz sallama-titretme figürü,
- e- Çok omuz sallama-titretme figürü,
- f- Çok az omuz sallama-titretme figürü,
- g- Yalnız kadınların yaptığı omuz sallama-titretme figürü,
- h- Yalnız erkeklerin omuz sallama-titretme figürü,
- ı- Kadın erkek birlikte omuz sallama-titretme figürü.

4- ATIK

Daha çok Ege Bölgesinde oynanan Zeybek oyunlarında görülen temel figürlerden biridir.

- a- Öne atik,
- b- Sola atik,
- c- Sağa atik,
- d- Yalnız kadınların yaptığı atik,
- e- Yalnız erkeklerin yaptığı atik,
- f- Tek kişinin yaptığı atik,
- g- Birden çok kişinin yaptığı atik,
- h- Kadın ve erkeğin birlikte yaptığı atik,

5- KOLLU VE KOLSUZ YÜRÜYÜŞ

Daha çok Ege bölgesinde oynanan Zeybek oyunlarında görülen temel figürlerden biridir.

- a- Sağa kollu yürüyüş,
- b- Sola kollu yürüyüş,
- c- Önc kollu yürüyüş,
- d- Arkaya kollu yürüyüş,
- e- Tek kişinin yaptığı kollu yürüyüş,
- f- Birden çok kişinin yaptığı kollu yürüyüş,
- g- Yalnız kadının yaptığı kollu yürüyüş,
- h- Yalnız erkeğin yaptığı kollu yürüyüş,
- ı- Kadın erkek birlikte yapılan kollu yürüyüş,
- i- Sağa kolsuz yürüyüş,
- j- Sola kolsuz yürüyüş,
- k- Önc kolsuz yürüyüş,
- l- Arkaya kolsuz yürüyüş,
- m- Tek kişinin kolsuz yürüyüşü,
- n- Birden çok kişinin kolsuz yürüyüşü,
- o- Yalnız kadınların kolsuz yürüyüşü,
- ö- Yalnız erkeklerin kolsuz yürüyüşü,
- p- Kadın ve erkeğin birlikte kolsuz yürüyüşü.

6- ELLERLE YAPILAN FIGÜRLER

Elde veya ellerde araç kullanılarak yapılan figürler,

- a- Bıçakla yapılan figürler,
- b- Kılıçla yapılan figürler,
- c- Mendille yapılan figürler,
- d- Sopayla-değnekle yapılan figürler,
- e- Tencere kapağıyla yapılan figürler,
- f- Kaşıkla yapılan figürler,
- g- Yalnız kadınların bir araçla yaptığı figürler,
- h- Yalnız erkeklerin bir araçla yaptığı figürler,
- ı- Kadın ve erkeğin birlikte bir araçla yaptığı figürler.

Elde veya ellerde herhangi bir araç kullanmaksızın yalnız el ve parmaklarla bilek yardımıyla yapılan figürler. Genellikle Teşi oyunlarında görülür. Bunun yanında Kars ve Artvin illerimizde el figürleri daha çok yapılır.

- a- Yalnız kadınların yaptığı el figürü,
- b- Yalnız erkeklerin yaptığı el figürü,
- c- Kadın ve erkeğin birlikte yaptığı el figürü.

Sonuç olarak Türk halk oyunlarının figürleri bir an önce tesbit edilmelidir. Adları bilinmeyen figürlere ad konmalıdır. Bunun yararlarını ise şöyle sıralayabiliriz :

1- Figürlerin tesbitiyle ne kadar figürümüzün olduğu ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla figür bakımından zengin mi fakir mi olduğumuz görülecektir.

2- Bugüne kadar oynanan oyunlarımızda bulunan uydurma figürler tesbit edilmiş olacaktır.

3- Yapılacak olan bu çalışmayla Türk halk oyunlarımızın karakteri, figür yapısı belirlenmiş olacaktır.

4- Yörelere hangi temel figür üzerine kurulduğu meydana çıkacaktır.

5- Yapılan tespit sonunda doğal ortamında ortaya çıkan yeni figürlerin olup olmadığı (yapılıp yapılmadığı) gözlenecektir.

6- Uydurma figürlerin kullanılmamasına yardımcı olacaktır.

7- Halk oyunlarımızın yozlaşması ve dejenere olması önlenecektir.

8- Oyunların öğretiminde oyun öğreticilerine kolaylık sağlayacaktır.

9- Yine oyuncuların öğretiminde çalışma öncesi ısınma hareketlerinin seçiminde öğreticiye kolaylık sağlayacaktır.

10- En önemlisi Türk halk oyunlarının figür kataloğu ortaya çıkacak ve figürlerin tasnifi yapılmış olacaktır.

11- Yapılan figür kataloğu, oyunlarımızın bilimsel metod ve tekniklerle sahneye uyarlanması (sahnelenmesi) koreografların el kitabı olacaktır.

12- Saha araştırmalarında araştırmacıların notasyonla yazılarında kolaylık sağlayacaktır (temel figürler daha önceden kalıp olarak notasyona yazılacağından sahada daha çabuk yazma fırsatı elde edilecektir).

Halk oyunlarımızı tanıyabilmek için onu iyi araştırmak, derlemek ve incelemek gerekir. Bu figür çalışmalarının biran önce araştırılarak tespit edilmesi gerekmektedir. Çünkü oyunlarımız sahne düzenlemesi modasında yok olmakla, kaybolmakla karşı karşıyadır. Yarışmalarda fazla figür tekrarı nedeniyle puan kaybeden topluluklar figürleri kırmaya hatta bazılarını oynamamaya başlamışlardır. Buna çözüm getirilmediği takdirde sonuç hiç de iyi olmayacaktır.